Vermes Géza / A ZSIDÓ JÉZUS

A legtöbb ember – elismeri vagy sem – bizonyos előítéletekkel közeledik az evangéliumokhoz. A keresztények hitük szellemében olvassák; a zsidók ősi gyanakvással; az agnosztikusok készen a megbotránkozásra; a hivatásos Újszövetség-szakértők szemellenzővel. Mégis: egy iskolázott ember képes kell, hogy legyen arra, hogy nekiüljön, és előítéleteit félretéve végigolvassa Márk, Máté és Lukács beszámolóit, mintha csak először tenné.

Az alap-evangélium a Jézus életéről szóló feljegyzés, kezdve Jézusnak Keresztelő János társaságában a nyilvánosság előtti megjelenésétől s befejezve az üres sír megtalálásával. Ebbe az életrajzi keretbe illeszkednek bele a Jézusnak tulajdonított mondások kivonatai. Ez az elsődleges szerkezet maradt fenn Márknál. A másik két evangélista előszóval egészíti ki a történetet Jézus születéséről és ifjúságáról – ezek az elbeszélések kizárólag teológiai indíttatásúak; különválnak az evangélium fővonalától, amely nem is hozható velük kapcsolatba egyetlen ponton sem. Mindhárom evangéliumhoz záró rész is hozzátartozik, mely rész arról szól, hogyan jelent meg Jézus több alkalommal is tanítványainak a feltámadása után; ez az utólagos kiegészítés a Márk korai kéziratainak szöveghagyományába nem került be, míg Máté és Lukács evangéliumába egyszerűen beillesztették.

A szinoptikus történet történelmi értékének megállapítása minden esetben roppant nehéz, sokszor szinte reménytelen feladat – ezért itt nem is arra teszünk kísérletet, hogy Jézus autentikus portréját megrajzoljuk, hanem csupán azt a szerényebb feladatot tűzzük magunk elé, hogy felfedjük, milyennek akarták őt bemutatni az evangélisták, az elsődleges tradíció fényében. Mit tartottak fontosnak elmondani róla, és mit kevésbé lényegesnek? Mit mondtak el részletesen, és mi fölött siklottak át? Egyszóval: ki volt az evangélisták Jézusa?

Személyi adatok

A fő evangélium – amelyet Márknál találunk – a következő személyi adatokat tartalmazza:

Név:	Jézus
Apja neve:	József
Anyja neve:	Mária
Születési helye:	nem említi
Születési ideje:	nem említi
Lakóhely:	Názáret, Galilea
Családi állapota:	nem említi
Foglalkozás:	ács (?); vándor démonűző és prédikátor

Halotti bizonyítványát már valamivel több adat birtokában lehetne kitölteni.

A halál helye:	Jeruzsálem
Időpontja:	„Pontius Pilátus alatt", Kr. sz. u. 26 és 36 között
A halál oka:	keresztre feszítés a római prefektus parancsára
A temetés helye:	Jeruzsálem

Családi háttér

A gyermekség-történeteken kívül, amelyek legalábbis kétséget keltenek az apaságot illetően, Jézus apjának neve csak Lukácsnál és Máté egyik szövegváltozatában fordul elő.

„Nem József fia-é ez?" (Lk. 4,22)

„Nem ez-é (Józsefnek), annak az ácsmesternek a fia?" (Mt. 13,55)

Ugyanez a szakasz az anyja nevének görög formáját adja: *Maria* vagy *Mariam,* továbbá (hacsak az olvasó véleményét nem befolyásolja a Mária örök szüzességének későbbi hite) közli négy fivére nevét is: Jakab, József, Júda és Simon, és említést tesz számos nővéréről (Mk. 6,3; Mt. 13,55–56).

A fő evangélium – ellentétben a Máté és Lukács szövegében olvasható születés-történetekkel – nem adja meg Jézus születésének helyét. Ha egyáltalában valamire, akkor csakis Názáretre lehet következtetni mint születési helyre, amely név egy jelentéktelen kis helység neve Galileában: itt éltek Jézus szülei. A születési időpontra vonatkozó egyetlen közvetett adat abban a versben található, amely szerint körülbelül harmincéves volt, amikor János megkeresztelte Tiberius uralkodásának 15. esztendejében, valószínűleg Kr. sz. u. 28–29-ben (Lk. 3,23).

Bár működésének ideje alatt nem egy nő is volt a követői között, feleségéről nem történik említés. Úgy látszik, nem volt felesége otthon sem, akit hátrahagyott volna, mint ahogyan leendő tanítványainak tanácsolja (Lk. 14,26; 18,29; vö. Mk. 10,29; Mt. 19,29), vagy ahogyan némely érett zsidó aszkéták tették, például a therapeuták Alexandriai Philón szerint.[1] Jézust nem is úgy ábrázolják az evangéliumok, mintha özvegy lett volna, így fel kell tennünk, hogy nőtlen volt, ami bár szokatlan, de nem teljességgel példátlan a korabeli zsidóság körében.

Az ácsmester

Jézus világi foglalkozását bizonytalanság veszi körül. A hagyomány úgy tartja, hogy ács volt, s hogy mesterségét apjától tanulta, erre azonban csak az a gyengécske bizonyíték áll rendelkezésünkre, hogy a názáreti zsinagógában tartott első és utolsó prédikációja után a helybeliek nem tudták megérteni, hogyan juthatott ekkora bölcsességre „az ácsmester" (Mk. 6,3), vagy „az ácsmester fia" (Mt. 13,55; Mk. 6,3 var.). Vajon ő maga volt ácsmester, vagy pedig ácsmesternek volt a fia? Az evangéliumok görög szövegében megfigyelhető zavar általában vagy (a) tanbeli problémát jelez, és bizonyos vélemények szerint ezért újrafogalmazandó; vagy (b) nyelvi-szemantikai problémára utal, amennyiben valamely tipikusan zsidó dolgot hellénisztikus kategóriákban próbál kifejezni. Esetünkben az

* Vermes Géza, szül. Budapesten (1924), az oxfordi egyetemen (Wolfson College) a judaisztika professzora, a poszt-biblikus zsidó irodalom és a holt-tengeri tekercsek világszerte elismert kutatója. Jelen cikke eredetileg *Jesus the Jew.* A Historian's Reading of the Gospels című könyvének (1973) I. fejezete. – Vermes professzornak magyarul két cikke jelent meg korábban a MIOK Évkönyv köteteiben (1975/76, 1977/78), 1988-ban nagy sikerű előadást tartott Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián, az MTA Judaisztikai Kutatócsoport megnyitó ünnepségén.

utóbbiról lehet szó. A zsinagógában összegyűltek meglepetésüknek adnak hangot.

„Honnét vannak ennél ezek? És mely bölcsesség az . . . ?"

„Nem ez-é az az ácsmester/ácsmesternek fia . . . ?" (Mk. 6,2–3)

Nos, akik ismerik Jézus nyelvét, tudnak az „ácsmester" és „az ácsmester fia" metaforikus használatáról a régi zsidó írásokban.[2] A talmudi mondásokban az ácsmestert vagy mesterembert jelölő főnév *(naggar)* a „tudós" vagy „tanult ember" szó helyett áll.

„Ezt a dolgot sem ácsmester, sem ácsmesternek fia nem tudja megmagyarázni."[3]

„Nincs itt ácsmester, sem ácsmesternek fia, hogy megmagyarázza."[4]

Bár senki sem állíthatja teljes bizonyossággal, hogy a Talmudban idézett mondások ismertek voltak Galileában már a Kr. sz. u. 1. században, az efféle mondások valószínűleg ősrégiek. Ha pedig így van, „az ácsmester Jézus" kedves figuráját valószínűleg törölnünk kell emlékezetünkből.[5]

A démonűző Jézus

Akármi volt is a világi foglalkozása, mielőtt a nyilvánosság elé lépett volna, az Újszövetség tudósítása nem hagy kétséget afelől, hogy működésének ideje alatt Jézus nem üzött világi foglalkozást, csakis vallásos tevékenységének szentelte magát. A szinoptikus evangéliumok egyöntetűen mint démonűző exorcistát, gyógyítót és tanítót írják le. Azt is hangsúlyozzák, hogy kortársait az ördögök és a betegségek fölött aratott győzelmével, valamint prédikációinak mágneses erejével nyűgözte le. Egy alkalommal így határozta meg küldetését:

„Íme, ördögöket űzök ki és gyógyítok, ma és holnap, és a harmadik napon bevégzem." (Lk. 13,32).

Galileában mindenesetre ez volt a fő elfoglaltsága. „Mind őhozzá vitték a betegeket és az ördöngösöket . . . És meggyógyított sokakat, akik különféle betegségekben szenvedtek; és sok ördögöt kiűzött" (Mk. 1,32–34; Mt. 8,16; Lk. 4,40–41).

„És bejárta egész Galileát . . . és ördögöket űzött" (Mk. 1,39. – Mt. 4,23: „. . . és gyógyítva a nép között mindenféle betegséget és minden erőtelenséget.")

A fenti összefoglaló megállapításokon kívül a szinoptikus evangéliumok közül négy – Márknál csak ezek szerepelnek –, olyasmit írnak le ördögi megszállottságnak, ami feltehetően elme- vagy idegbetegség volt. A geraszai ördöngös veszélyes őrült volt, ruhátlanul járt, magát ismételten megsebezte, láncon kellett őrizni (Mk. 5,1–13; Mt. 8,28–31; Lk. 8,26–32). Az a fiú, akiből a gonosz lelket a tanítványok nem tudták kiűzni, epileptikus volt és valószínűleg süketnéma (Mk. 9,15–27; Mt. 17,14–18; Lk. 9,38–42). Az az ember, akiből a kapernaumi zsinagógában űzte ki az ördögöt, kiáltozott és rángatózott (Mk. 1,23–26; Lk. 4,33–35). Homályosabb a türoszi asszony leányának története, akit megszállt és meggyötört a gonosz lélek, később azonban, miután a tisztátalan lélek eltávozott tőle, békésen nyugodott ágyán (Mk. 7,24–30; Mt. 15,21–28).

Két másik történetben, amelyeket Márk nem jegyez fel, s amelyek valószínűleg ugyanazt az egy esetet ismétlik el, a megszállottságot tekintik a némaság, illetve a némaság és vakság okozójának (Mt. 9,32–34; Lk. 11,14–15; Mt. 12,22–24). Jézus tizenkét apostola (Mk. 6,7–13; Mt. 10,1. 7–11. 14; Lk. 9,1–6), valamint hetven (vagy hetvenkét) tanítványa is úgy jelenik meg, mint rendszerint sikeres exorcista (Lk. 10,17–20), és János felháborodására egyszer még egy nem-tanítványt is látnak Jézus nevében ördögöt űzni (Mk. 9,38; Lk. 9,49–50).

Eltérően a zsidó népi gyógyászattól, az evangéliumok semmit nem tudnak az exorcizmus rituáléjáról. Maga a kiűzés négy leírásban szerepel, s azt az egyet kivéve, amely eset *in absentia,* az illető személy távollétében történt, egy nyilatkozattal csupán (Mk. 7,29: „az ördög kiment a te leányodból"), az ördög vagy démon eltávozása mindig egy közvetlen parancsra történik:

„Némulj meg!" (Mk. 1,25)

„Eredj ki, tisztátalan lélek, ez emberből!" (Mk. 5,8)

„Te néma és süket lélek, parancsolom neked, menj ki belőle, és többé belé ne menj!" (Mk. 9,25)

Ez utóbbi eset az egyetlen, amikor a démon azt a parancsot kapja, hogy véglegesen távozzék el, és ne térjen vissza még akkor sem, ha pusztai száműzetése elviselhetetlen lenne.[6] Azt jelenti ez, hogy a többi esetben – mai pszichiátriai zsargonnal élve – csupán átmeneti remisszióról volt szó? Ezen a ponton kell megemlítenem, hogy az a pszichiáter, akinek föltettem a kérdést, hogy vajon az Újszövetségben leírt ördögűzési és gyógyítási eseteket meghatározhatjuk-e mint többnyire hisztérikus betegségeket, nyomatékos „igen"-nel válaszolva, tudni szerette volna, hogy milyen arányban volt sikeres a kezelés, s hogy az elbocsátás után hat hónappal milyen volt a páciensek állapota.

A „Légió" nevű démon története – ez alkudozni próbált Jézussal, s viszonylag enyhe ítéletet kapott (a helyi disznónyájba kellett átköltöznie) – bár rendkívülinek tűnik, nem áll példa nélkül az ókori zsidó irodalomban. Az evangéliumnak egy másik sajátosságára is érdemes itt rámutatnunk: a kitűnően működő ördögi hírszerző szolgálatra. A megkísértés történetében a Sátán felszólítja Jézust, bizonyítsa be, hogy ő „az Isten fia" (Mt. 4,3.6), a Sátán alattvalói félnek Jézustól, mert tudják, hogy ő „Istennek Szentje" (Mk. 1,24; Lk. 4,34), „az Istennek a Fia" (Mk. 3,11; Mt. 8,29; Lk. 4.41), „a magasságos Istennek Fia" (Mt. 5,7; Lk. 8,28).

A gyógyító Jézus

Nem minden esetben egyszerű meghúznunk a határt ördögűzés és gyógyítás között az evangéliumok elbeszélése alapján, a gyakorlatban azonban a megkülönböztetés legmegbízhatóbb eleme az a kezelési mód lehet, ahogyan Jézus a pácienseivel foglalkozik. Az ördögűzés mindig kizárólag szóban történik,

a fizikai gyógyítás esetei viszont – egy bénának a szóval való gyógyítását kivéve (Mk. 2,1–12; Mt. 9,2–8; Lk. 5,18–26) – kezdetleges, olykor esetleg bonyolultabb rítus kíséretében.

Ha nem számítjuk a Kapernaumban (Mk. 1,32–34; Mt. 8,16; Lk. 4,40–41), a tóparton (Mk. 3,10; Mt. 4,15; Lk. 6,19) és Galilea-szerte végbevitt tömeges gyógyításokra való utalásokat, ahol „azt az egész környéket bejárván, kezdték a betegeket a hordágyukon ide-oda vinni, amerre hallották, hogy Jézus ott van", és „a falvakba vagy városokba vagy majorokba", ahol „a betegeket letették a piacokon" (Mk. 6,53–56; Mt. 14,34–36), továbbá, ha mellőzzük azt az érdekes megjegyzést, amely szerint Názáret hitetlensége ellenére is végbevitt Jézus a városban is néhány gyógyítást (Mk. 6,5; Mt. 13,58): az evangéliumok összesen tizenkét konkrét gyógyítási esetről számolnak be (lehet, hogy némelyike ismétlés).

Betegségek szerint osztályozva, ezek közül három eset vakság (Mk. 10,46–52; Mt. 20,29–34; Lk. 18,35–43. – Mk. 8,22–26; Mt. 9,27–31), kettő lepra (Mk. 1,40–45; Mt. 8,1–3; Lk. 5,12–13. – Lk. 17,11–19), egy-egy hideglelés (Mk. 1,30–31; Mt. 8,14–15; Lk. 4,38–39), vérzés (Mk. 5,25–34; Mt. 9,20–22; Lk. 8,43–48), elsorvadt kéz (Mk. 3,1–5; Mt. 12,9–13; Lk. 6,6–10), süketnémaság (Mk. 7,31–37; Mt. 15,29–31), bénaság (Mt. 8,5–13; Lk. 7,1–10), sántaság (Lk. 13,10–17), végül egy vízkórosság (Lk. 14,1–6).

A legtöbb esetben az evangéliumok arról tanúskodnak, hogy a gyógyító és a beteg között fizikai kontaktus jött létre. Jézus kézrátétellel gyógyított Názáretben (Mk. 6,5); így tett a meggörbült asszonnyal (Lk. 13,13); Simon anyósának megfogta a kezét (Mk. 1,31; Mt. 8,15; Lk. 4,39); megérintette a leprást (Mk. 1,41; Mt. 8,3; Lk. 5,13); és a vak férfiakat (Mt. 9,29); sok beteg érintette meg őt (Mk. 3,10; Lk. 6,19. – Mk. 6,56; Mt. 14,36), például a vérfolyásos asszony is (Mk. 5,27; Mt. 9,20; Lk. 8,44). Ez utóbbi esetben Jézus, olvassuk, észrevette, hogy „erő áradt ki belőle" (Mk. 5,30; Lk. 8,46).

Két beszámolóban a rituálét külön, elvonultságban végzik. Az első esetben Jézus az ujját a süketnéma fülébe teszi, nyelvét nyállal érinti, és parancsot ad: „Nyíljál meg" (Mk. 7,33–34). A másik esetben a Béthszaidából való vak ember úgy gyógyul meg, hogy Jézus a szemébe köp, és kétszer ráteszi a kezét (Mk. 8,23–25).

Nem szól tudósítás arról, hogyan gyógyul meg a vízkóros ember vagy a tíz leprás (Lk. 14,4; 17,14) – vajon érintéssel-e vagy anélkül – három leírásunk van viszont olyan gyógyítási esetekről, amelyekben nem történt érintkezés Jézus és a beteg között. Ezek közül kettőnél Jézus a csodát a hitnek tulajdonítja, ti. a jerikói vak koldus esetében (Mk. 10,52: „Eredj el, a te hited megtartott téged", vö. Mt. 9,29; Lk. 8,48), továbbá a kapernaumi százados szolgája esetében (Mt. 8,13: „Eredj el, és legyen néked a te hited szerint"). A második esetben az érintkezés fizikailag eleve lehetetlen volt, mivel a beteg ember bénán feküdt otthon.

A csupán paranccsal való gyógyítás módszere – „Nyújtsd ki a kezed" – azért figyelemre méltó, mert ez az egyetlen olyan gyógyulás, amelyet a szinoptikus hagyomány egyöntetűen szombatra tesz (Mk. 3,1–5; Mt. 12,9–13; Lk. 6,6–10). A szót nem lehet „munká"-nak minősíteni, amely megsértené a zsidó pihenőnap törvényét.[7]

Hozzá kell mindehhez tennünk, hogy az ördögűzés hatalmával együtt a tizenkét apostol megkapta a gyógyítás adományát is. Az ő módszerük hagyományosabb: olajjal való megkenésből állt (Mk. 6,13; vö. Jakab lev. 5,14), bár az Apostolok Cselekedetei említ parancsszót és érintést is (Ap. Csel. 3,6–7; 9,34; vö. 5,15–16).

Egyéb csodák

A Jairus leányának és a naini özvegyasszony fiának feltámasztása a róluk szóló beszámolók alapján alig különböznek a közönséges gyógyítási esetektől. Jézus megfogja a leány kezét, aki az ő véleménye szerint egyébként nem halt meg, és arámi nyelven felszólítja, keljen fel (Mk. 5,41; Mt. 9,25; Lk. 8,54). Hasonlóképpen megérinti az ifjú koporsóját, és megparancsolja neki, keljen föl (Lk. 7,14). Érdemes megjegyezni, hogy Jézus soha nem jelenik meg úgy, mintha törődnék azzal, hogy rituálisan tisztátalanná teszi magát holttest érintésével. Nem lehet senki gyógyító úgy, hogy megóvja magát a betegségtől és haláltól, vagy ördögűző, hogy az ördögtől fél.

Eltekintve a testi és lelki betegségek tömeges gyógyításának emlegetésétől a szinoptikusoknál, az egyéb csodák, amelyeket Jézusnak tulajdonítanak, nem nagyszámúak. A vihar lecsendesítése a Galileai-tengeren (Mk. 4,39–41; Mt. 8,26–27; Lk. 8,24–25), a nagy tömeg megetetése néhány cipóval és hallal (Mk. 6,35–44; Mt. 14,15–21; Lk. 9,12–17; vö. még Mk. 8,1–10; Mt. 15,32–39) a hasonló zsidó csodás elbeszélésekkel

egy sorba helyezhető. Néhány további csoda, úgy látszik, másodlagos betoldás az evangéliumok szövegében, így például Jézus éjszakai vízen járásának története (Mk. 6,45–52; Mt. 14,22–27. 31–33), Péter és társai váratlanul nagy halfogása (Lk. 5,11), és az, ahogyan Péter, akinek egy fillérje nincs, legalkalmasabb időben olyan halat fog, amelynek szájában éppen a kellő értékű pénzérmét találja meg, hogy befizethesse a templomadót magáért és Jézusért (Mt. 17,24–26).

A tanító Jézus

Az evangéliumok eleve mint népszerű tanítót mutatják be Jézust, és különböző jellegű mondásokat tulajdonítanak neki. Ezek közül egyik-másik talán érintetlenül maradt fenn a hagyományban, másokat az eredetihez képest a korai egyház átfogalmazott, megint mások pedig nyilván betoldások, abból a célból, hogy fenntartsák „az Úr szavai"-nak tekintélyét a dogmatikai fejlődés soron következő szakaszában elterjedt hitelvek számára. Ezen a ponton nem áll szándékunkban, hogy akár csak megkíséreljük kihámozni azt, ami hiteles a nem hiteles anyagból, mindössze azt szeretnénk megállapítani, milyen volt Jézus mint tanító az evangélisták szerint. Vizsgálódásunk tárgya nem annyira prédikálásának tartalma, mint inkább ennek módja, valamint az, hogy milyen benyomást tett a rokonszenvező hallgatóságra.

Szemben az esszénusok gyakorlatával, akik csak a beavatottakat látták el utasításokkal,[8] ellenben Keresztelő János nyomdokain, Jézus a prédikációjában Galileában mindenkihez szólt, akinek füle van a hallásra, azaz, és még inkább, az összes zsidóknak, akiknek van fülük a hallásra, mivelhogy rendszeres pogánymisszióra ő maga sohasem gondolt.

„Nem küldettem máshoz, csak Izráel házának elveszett juhaihoz" (Mt. 15,24; vö. Mk. 7,27; Mt. 10,6).

De még Izráelben magában is a tanulatlanokat, szegényeket, bűnösöket és a társadalom számkivetettjeit tartotta a legfontosabbaknak (Mk. 2,15–17; Mt. 9,10–13; Lk. 5,29–32). Őket mind bűnbánatra hívta föl, és meghirdette nekik, hogy Isten országa a világban elközelgett.

„Betelt az idő, és közeledik Isten országa; térjetek meg és higgyetek az evangéliumban" (Mk. 1,15; Mt. 4,17; vö. Lk. 4,15).

Etikai mondanivalója is mindenkinek szólt, éppúgy, mint példabeszédei, mely utóbbiak a homiletikai tanításnak a rabbinikus prédikátorok körében általánosan szokásos formáját képviselik. Hogy e formákat azért alkalmazta volna, hogy mondanivalójának értelmét elrejtse (Mk. 4,10–12; Mt. 13,10–17; Lk. 8,9–10 – Mk. 4,33–34; Mt. 13,34–35), erőltetett és tendenciózus magyarázat. Azok a nem zsidók, akik számára szokatlan volt a palesztinai tanítási módszer, bizonyára nehezebben értették meg Jézus egyik-másik tanító beszédét, így hát nekik lett volna szükségük arra – nem pedig Jézus közvetlen tanítványainak –, hogy a hasonlat minden egyes elemét megvilágítsák előttük.

A bibliamagyarázat formáját öltő, hasonlóképpen hagyományos zsidó prédikációs módszerről kevesebb említés történik az evangéliumokban, bár lehet, hogy ez csupán véletlen. Ámde ha Jézus mindenekelőtt erkölcstanító volt, elvárható lett volna tőle, hogy kedvelje a rövid, tömör, színes mondásokat, azt a fajta rabbinikus *logion*-t, amelyek pédául az Atyák Mondásainak lapjait töltik meg a Misnában. Többször tanított zsinagógákban (Mk. 1,39; Mt. 4,23; Lk. 4,44 – Mt. 9,35 – Lk. 4,15), egy alkalommal pedig liturgikus prédikációt tartott Názáretben a napi prófétai olvasmány felolvasása után (Lk. 4,16–27).

Különbözött-e Jézus prédikációja a kortársaiétól? Igen – az evangélisták állítása szerint annyiban, hogy a törvénytudókkal ellentétben ő hatalommal szólt (Mk. 1,22; Mt. 7,29; Lk. 4,32). Az újszövetségi kommentárok ebben többnyire ellentétet látnak Jézus tanítási módszere és a rabbik szokása között; az utóbbiak egy jogi értelemben kötelező doktrínát adtak tovább mesterük nevében, akitől tanulták, s amely tanításról úgy tartották, hogy egy (elvben) Mózesig visszavezető hagyománylánchoz tartozik. Jézus azonban nem volt zsidó törvényszakértő, így tehát félrevezethet bennünket, ha az ő tanítási stílusát a késői rabbinikus akadémiákéhoz hasonlítjuk. Valószínűbb, hogy az emberek Jézus tanításának igazolását látták az ördögűzésekben és gyógyulásokban. Például egy ördögűzése alkalmával így kiáltottak fel csodálkozásukban hallgatói:

„Mi ez? Micsoda új tudomány ez, hogy hatalommal parancsol a tisztátalan lelkeknek is, és azok engedelmeskednek neki?" (Mk. 1,27; Lk. 4,36).[9]

Világos, hogy ezt az értelmezést kell előnyben részesítenünk, szemben azzal, amelyik a rabbik „írástudói" hatalmát Jézus „prófétai" hatalmával veti össze.[10]

S amennyiben Jézus személyes stílusban tanított: tanítása maga újdonság volt-e? Elvetette-e a judaizmus alapvető tanételeinek valamelyikét, vagy ellentmondott neki? Leszámítva azokat a részeket, amelyek szerint könnyedén vett bizonyos

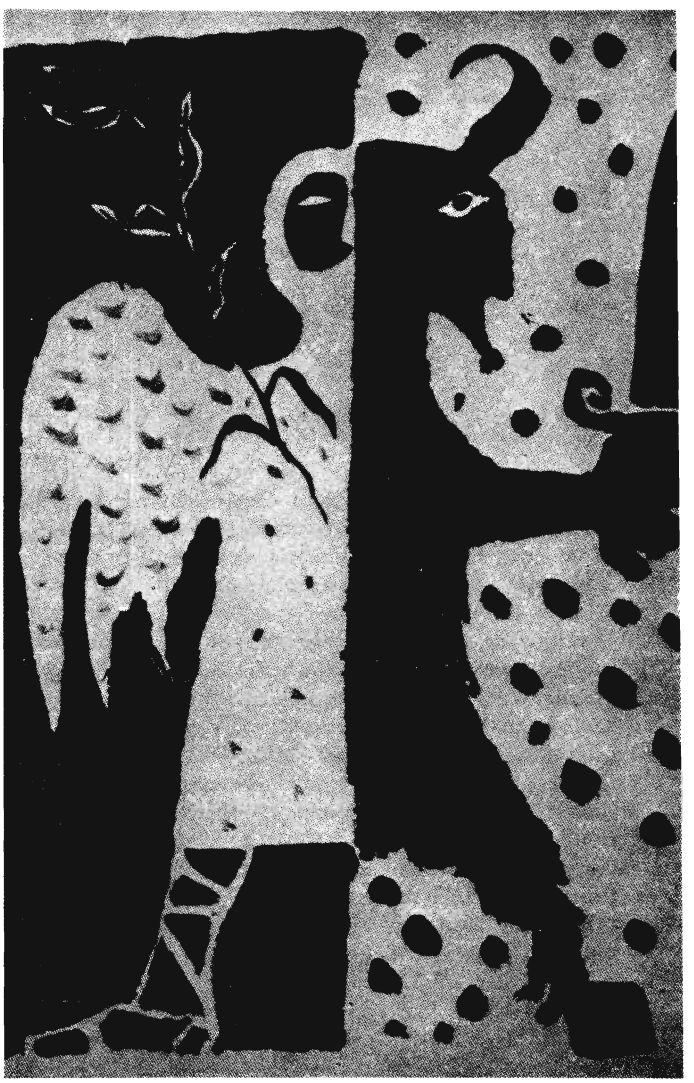

íratlan szokásokat, amelyeket más tanítók fontosnak tartottak, vagy amelyekben egy bibliai verset a szokásos értelmezéstől eltérően magyaráz, marad egy kritikus szövegrész, amely szerint „ellentétbe került volna örökölt judaizmusával"[11] éspedig a tiszta és tisztátalan ennivalót illetően (Mk. 7,14–23; Mt. 15,10–20).

A vita úgy kezdődött, hogy a farizeusok kifogásolták, hogy Jézus tanítványai nem tesznek eleget az étkezés előtti rituális kézmosás hagyományos követelményének. A szertartás jelentősége abban áll, hogy a piszkos kéz tisztátalanná teszi az ennivalót, és így tisztátalanságot okoz. A Máténál szereplő szöveg szerint Jézus ezt az egész külső tisztasági dolgot triviálisnak ítélte az erkölcsi tisztátalansághoz képest.

„Minden, ami a szájon bemegy, a gyomorba jut, és az árnyékszékbe hullik. Ami pedig a szájból jön ki, a szívből származik; és ez szennyezi be az embert. ... Gonosz gondolatok, gyilkosság, házasságtörés ... hamis tanúbizonyság, káromlás ..." (Mt. 15,17–19).

Márknál azonban a szöveg úgy módosul, hogy alig elkerülhető a következtetés, mely szerint Jézus elvetette az alapvető zsidó étkezési előírást.

„Nem értitek-e, hogy ami kívülről megy az emberbe, nem szennyezheti be őt? Mert nem a szívébe megy be, hanem a gyomrába; és az árnyékszékbe kerül." *És ezzel minden eledelt tisztának nyilvánított* (Mk. 7,18–19).[12]

Ha Jézus tanítványai valóban így értették Jézus szavait, miért váltott ki belőlük – különösen Péterből, aki feltette a kérdést Jézusnak, s akinek a válasz szólt – olyan heves ellenkezést annak a lehetősége, hogy tiltott, nem kóser ennivalót vegyenek magukhoz? Mert hiszen amikor a főapostol látomásban azt a parancsot kapja az égi hangtól, hogy mindenféle húst egyen meg, akkor ahelyett, hogy így kiáltana fel: „No persze, emlékszem az Úr szavaira!", megbotránkozásának és méltatlankodásának ad hangot (Ap. Csel. 10,13–16). Páltól is elvárható lett volna, hogy Urának ajánlására hivatkozzon, amikor ő maga félretette a zsidó szertartási előírásokat.[13]

Ilyen körülmények között fel kell tennünk a kérdést, vajon nem lehet-e egy, az arámi nyelvben jelentéssel bíró mondatot felfedni Márk görög glosszája mögött: „És ezzel minden eledelt tisztának nyilvánított" (szó szerint: megtisztított). Már korábban is felvetették azt, hogy az „eledel" szót metaforikusan kell érteni *„excrementum"*[14] helyett, amihez azonban tegyük hozzá, hogy az árnyékszék helyett használt eufémisztikus kifejezés: „a hely" *(dukha)* adott esetleg alkalmat egy szójátékra a „tisztának lenni" *(dekha)* igével: „..nem a szívébe megy be, hanem a gyomrába, és arra »a helyre« kerül, ahová minden excrementum kitisztul ..." Ezt a hipotetikus értelmezést támasztja alá közvetetten Márk legrégibb elérhető sémi nyelvű fordítása, a szír evangélium ún. Szinai-félszigeti recenziója. Mintha csak érezné a görög szöveg mögötti szójátékot, a fordító az „árnyékszék" szó helyett az eufémisztikus „tisztító hely" kifejezést használja, és így fordítja a mondatot: „..a gyomrába kerül, és a tisztító helyre vettetik, amely eltisztít minden eledelt."[15]

Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, az egyetlen nyilvánvaló konfliktus Jézus és a judaizmus között abból ered, hogy egy valószínűleg eredeti Jézus-mondást szándékosan elferdítettek, mégpedig a görög Márk szerkesztője. Ebben az időben a pogány-kereszténységnek már szüksége volt arra, és örömmel vette, hogy az evangélium tanítása formálisan is jóváhagyja, ha az Egyház félreteszi Izráel törvényeit és szokásait.[16]

Mások viszonya Jézushoz

Jézust, a démonűzőt, gyógyítót és vándorprédikátort a szinoptikusok olyannak ábrázolják, mint aki iránt kortársai ritkán vagy éppen sohasem maradtak közömbösek. Reakcióik semmi esetre sem voltak minden esetben kedvezőek, másrészről viszont többnyire nem mondhatók ellenségeseknek sem.

Híveinek egy kisebb csoportja – egyszerű galileaiak – követte Jézust már a kezdetektől fogva – „az után, hogy János tömlöcbe vettetett" (Mk. 1,14; Mt. 4,12; Lk. 4,14), útitársai lettek. Egy még kisebb csoportot, a tizenkettőt választotta ki később, hogy *par excellence* tanítványai legyenek (Mk. 3,13–19; Mt. 10,1–4; Lk. 6,12–16). Erőteljes egyénisége olyan mély benyomást gyakorolt ezekre az emberekre, hogy ők mindent – foglalkozást, jószágot, családot – hátrahagyva követték (Mk. 10,28–31; Mt. 19,27–30; Lk. 18,28–30). Mégis, bár Jézus halála után hősiesen viselkedtek, egész szívükkel életműve folytatásának szentelve magukat, az evangéliumok ábrázolása szerint nem éppen könnyen fogták fel mesterük gondolatait és beszédeit, míg Jézus élt (Mk. 8,14–21; Mt. 16,5–12), és nem éppen bátran viselkedtek kínszenvedése idején, amikor is mindannyian elhagyták (Mk. 14,50; Mt. 26,56). És azután is tulajdonképpen majdnem két hónapon át rejtőzködtek, mielőtt újból megjelentek volna a nyilvánosság előtt (Ap. Csel. 2, 1–41).

A galileai sokaság előtt Jézusnak nagy sikere volt. Nagy tömegek verődtek össze és kísérték útjain, amikor híre ment, hogy beteget gyógyítani indul (Mk. 5,24; Lk. 8,42), vagy amikor csak egyszerűen úton volt valahová (Lk. 7,11). Nagy tömeg előtt prédikált Kapernaumban és a tóparton (Mk. 2,1–13; 3,20; 4,1; 5,21), s hamarosan akkora hírnévre tett szert, hogy „nyilvánosan immár be sem mehetett a városba, hanem kinn, puszta helyeken volt" (Mk. 1,45; Lk. 5,15).

Bár híre érdeklődést keltett, úgy tűnik, Galileán túl is (Mk. 3,7–8; Mt. 4,25; Lk. 6,19), nem zsidó területeken nem látszik szívesen látott vendégnek. A geraszai nép kérte, távozzék el az ő vidékükről (Mk. 5,17; Mt. 8,34; Lk. 8,37), és mint Jeruzsálembe tartó zsidó, *persona non grata* Szamáriában (Lk. 9,52). Ami Judeát illeti, csak két olyan várost említenek a szinoptikus evangéliumok – amelyek a déli tartományban csupán egyetlen rövid látogatásáról számolnak be –, ahol Jézust tömegek vették körül: Jerikót (Mk. 10,46; Mt, 20,29; Lk. 18,35–36; 19,1–3) és Jeruzsálemet. A három Márk-hely közül kettőnél azonban a jeruzsálemi tömeg a Templom térségében található, azaz olyan helyen, ahol közvetlenül húsvét előtt mindenképpen tömegek szoktak összegyűlni, függetlenül attól, hogy Jézus ott van-e vagy sem (Mk. 11,18; vö. Lk. 19,48 – Mk. 12,37; vö. Mt. 23,1; Lk. 20,45).[17] Márk harmadik története, a dicsőséges bevonulás Jeruzsálembe, beszámol arról, hogy „sokan" az útra terítették felsőruháikat (Mk. 11,8), Máté párhuzamos helye pedig „sokaságról" beszél (Mt. 21,8–10). Ezzel szemben Lukács határozottan – s ez alkalommal valószínűleg helyesen – az egész vidám és zajos üdvözlést nem a jeruzsálemi tömegnek, hanem „a tanítványok egész sokaságának" tulajdonítja (Lk. 19,37–39). Akárhogyan értelmezzük is ezt a történetet, az evangélisták egyértelműen azt a benyomást keltik, hogy Judeában és Jeruzsálemben Jézus korántsem élvezett akkora népszerűséget, mint saját hazájában.

Jézus és Keresztelő János

Nehezebb feladat annak meghatározása, hogy voltaképpen milyen természetű kapcsolat volt Jézus és társai, valamint Keresztelő János és követői között. Az evangélium íróinak célja kétségkívül az volt, hogy a barátság és kölcsönös tisztelet benyomását keltsék, e kísérletek azonban érezhetően felületesek, s az elismerten töredékes tényanyag közelebbi vizsgálata arról árulkodik, hogy a két csoport között – legalábbis a tanítványok szintjén – volt bizonyos rivalizálás.

Az, hogy Jézus Jánoshoz ment bemerítkezni, elégséges bizonyíték arra, hogy János kezdetben milyen nagy hatással volt rá. Márknak nem sok mondanivalója van az ügyről a továbbiakban, csupán annyi, hogy különbséget tesz a két vallásos kör között (Mk. 2,18–20), és beszámol arról a különös hiedelemről, amelyet Heródes tetrarcha és mások is osztottak, hogy Jézus János reinkarnációja: egy János *redivivus* (Mk. 6,14–16; Mt. 14,1–2; Lk. 7,9 – Mk. 8,28). A többi szinoptikussal együtt beszámol arról a polémiáról, amely Jézus és a főpapok, törvénytudók és vének között a János keresztségének isteni vagy emberi eredetéről zajlott, s amelyben egyik fél sem mond nyíltan véleményt (Mk. 11,30–32; Mt. 21,25–26; Lk. 20,4–6).

Máté és Lukács – szemben Márkkal – szavakba önti Jánosnak Jézus iránti érzéseit, éppúgy, mint Jézusnak a Keresztelő iránti érzelmeit. E két evangélista szerint János első találkozásukkor felismeri Jézus felsőbbrendűségét (Mt. 3,14). Később, bebörtönzése idején, úgy látszik, két tanítványát elküldte Jézushoz, hogy felkérjék őt formális kijelentésére annak, vajon ő-e „az, aki eljövendő", vagy valaki mást kell még várni (Mt. 11,2–3; Lk. 7,18–20). Jézus éppen gyógyításaival volt elfoglalva, és nem adott egyenes választ, visszaküldött üzenete Jesája verseiből összeszedett szabad idézet – ezek mind gyógyulást és vigasztalást ígérnek (Jes. 29,18–19; 35,5–6; 61,1–2).

Jézus a maga részéről Jánost Izráel prófétáinak hosszú sorában a legnagyobbnak mondja, annak, akiben beteljesedtek Maleáki próféta szavai, azaz ő a visszatért Illés, a Messiás előfutára (Mal. 4,5 – a héber szövegben: 3,23).[18] Ugyanakkor azt is említi a beszámoló, hogy lehet bár János az emberek között a legnagyobb, „az, aki a legkisebb a mennyeknek országában, nagyobb, mint ő" (Mt. 11,7–15; Lk. 7,24–28).

Jézus ezen megjegyzésének értelmezésétől és a Keresztelőnek Jézus szerepét firtató kérdésétől függ a két férfira vonatkozó Márkon kívüli anyag helyes értékelése.

Mert ha történetileg elképzelhetőnek tartjuk is, hogy a bebörtönzött János követeket küldött Jézushoz – feltéve tehát, hogy Heródes Antipas alatt meglehetősen felvilágosult börtön-adminisztráció szolgált Judeában, s hogy látogatási idő és szabad érintkezési lehetőségek voltak a külvilággal –, akkor is, mit jelenthet ez a kérdés: „Te vagy-e az, aki eljövendő, vagy mást várjunk?" (Mt. 11,3). Mert – hangsúlyozzuk, a kérdés azután hangzott el, hogy a Keresztelő hallott „a Krisztus cselekedeteiről" (Mt. 11,2), és Máté szerint elismerte Jézus szerepét, amikor megkeresztelte őt – mégis a következő szavai mindenképpen kételkedésének adnak hangot: a Messiástól többet várunk, mint hogy gyógyítson és ördögöket űzzön, így ha valóban te vagy az, rajta, bizonyítsd be. Jézus megkerüli a rejtett kérdést, igazolja gyógyító küldetését, s közvetett módon szemrehányást tesz azoknak, akiknek beléje vetett hite gyenge: „És boldog, aki nem botránkozik meg rajtam" (Mt. 11,6; Lk. 7,23).

Jézus megjegyzésének éle, amely nyilvánvaló a Jánosra vonatkozó dicséretében – „aki a legkisebb a mennyek országában, nagyobb, mint ő" – sok magyarázónak okozott már fejtörést. Voltak, akik ellentmondást láttak benne a választottak jövendő dicsősége és János földi nagysága között. Mások az „ország"-ot azzal a szellemi birodalommal azonosítják, amely Jézus szolgálatának eredményeképpen áll elő, és magasabb szférához tartozik, mint a Keresztelő világa. Megint mások úgy értelmezik a „legkisebb a mennyek országában" szavakat, hogy az Jézusra mint Isten szolgájára vonatkozik. Az előbbi két értelmezés túlságosan teológiai ahhoz, hogy a történész komolyan számoljon vele, ám a harmadik szóba jöhet, legalábbis ami a Jézusra való hivatkozást illeti. Maga a Szolgakoncepció kevésbé látszik lényegesnek, ha figyelembe veszszük, hogy arámi és héber nyelven „a legkisebb", „a legcsekélyebb" kronológiai értelemben használható, olyan értelemben, hogy a legfiatalabbat vagy egy sorban a legutolsó személyt jelöli. Az evangélisták hite szerint Jézus Isten végső küldötte volt, s bár egyáltalán nem biztos, hogy az idézett szavak tőle magától erednek, mégis, a jelentésük ez: János nagyon nagy volt, de én nála nagyobb vagyok.

Amennyiben ez a magyarázat megállja a helyét, feltehető, hogy Jézus tanítványai szilárdan meg voltak győződve arról, hogy mesterük előbbrevaló Jánosnál. Ez a versengés visszhangzik az evangéliumokban akkor, amikor az apostolok megpróbálnak elhallgattatni egy kívülállót, aki Jézus nevében merészelt démonokat űzni (Mk. 9,38–40; Lk. 9,49–50), és ugyanígy János híveinek panaszában is – e panaszt csak a negyedik evangélium jegyzi fel –, ti. hogy Jézus keresztelése nem helyénvaló, és tiszteletlenség az ő mesterükkel szemben (Jn. 3,26).

A konfliktus, mely Jézusnak a Keresztelő iránti csodálatából és a két tanítványi csoport közötti féltékenykedésből támadt, abban a kompromisszumban oldódik fel, hogy János – előfutárnak nyilváníttatván – elismeri Jézus fensőbbségét, amikor megkereszteli őt, sőt már abból az időből, amikor mindketten anyjuk méhében voltak (Lk. 1,44). Mégis érdekes megjegyezni, hogy szemben ezzel a Jézusnak János feletti elsőbbségét

mindenáron hangoztatni akaró igyekezettel, Márk megelégszik annyival, hogy Jézust egyszerűen mint János utódját mutassa be, anélkül, hogy kettejük kapcsolatát tárgyalja, eltekintve a Jesajától való szavak: „Készítsétek a pusztában az Úrnak útját, ösvényt egyengessetek a sivatagban a mi Istenünknek!" (Jes. 40,3; vö. Mk. 1.2–4) sejteni engedett értelmezésétől.

Jézus kritikusai és ellenfelei

Elkerülhetetlen volt, hogy Jézus mint kivételes és ellentmondásos vallásos tanító kritikával és ellenségességgel kerüljön szembe, különös módon azonban először azok részéről tapasztalt ellenállást, akik a legközelebb álltak hozzá: családja és názáreti polgártársai részéről. Amikor rokonai hallottak a gyógyításairól, démonűzéseiről és prédikálásairól, elindultak, hogy elfogják, mert ezt mondták:

„Magánkívül van" (Mk. 3,21)

E megállapításnak elképesztően oda nem illő volta legjobb bizonyítéka a történetiségének, és a Márknál szereplő változat: „mert azt mondták, hogy magánkívül van", továbbá a szinoptikus párhuzamos helyek hiánya kétségkívül a kibontakozó keresztény hagyomány korai „cenzúrájának" számlájára írható. Továbbá nem nehéz meglátni benne az előzményét annak a teljesebb beszámolónak, amely néhány verssel alább következik, amikor Jézus anyja és testvérei megérkeznek a házba, ahol ő éppen tanított, hivatják, majd Jézus visszaüzen, hogy hozzá az a nagyobb család tartozik, amelynek tagjai az Isten akaratát cselekszik (Mk. 3,31–35).[19]

Akármi volt is a végső kimenetele Jézus azon nyilvánvalóan eltökélt szándékának, hogy családja ellenőrzésének nem fogja alávetni magát, a szinoptikus evangéliumok nem számolnak be további érintkezésről közöttük. Ezt a rossz benyomást kívánja enyhíteni a negyedik evangélium, amikor Máriát kifejezetten úgy állítja be, hogy ő hitt elsőként fiában, a kánai menyegzőn (Jn. 2,1–5), s a legvégsőkig mellette állt a keresztnél (Jn. 19,25). Lukács is az apostolok társaságában találja meg Jézus anyját és testvéreit a mennybemenetel után (Ap. Csel. 1,14). Természetes, hogy a család később megváltoztathatta véleményét, közösséget vállalva a tanítványokkal; történelmileg valóban megbízható lehet az a hagyomány, hogy Jakab, „az Úr testvére", a jeruzsálemi gyülekezet vezetője lett (Ap. Csel. 12,17; 15,13; 21,18; Gal. 1,19; Josephus, Ant. 20, par. 200).

Ha a közvetlen rokonságot megbotránkoztatta Jézus viselkedése, nem csodálkozhatunk azon, hogy a barátok és szomszédok szintén megbotránkoztak (Mk. 6,3). Nincs próféta tisztesség nélkül, csak a maga hazájában – jegyezte meg Jézus filozofikusan a beszámoló szerint (Mk. 6,4; Mt. 13,57; Lk. 8,24), bár megdöbbentette környezetének hitetlensége (Mk. 6,6). Mégis, Lukács története a lincselési kísérletről valószínűleg erősen eltúlzott (Lk. 4,28–30).

A barátságtalan názáreti fogadtatás adhat magyarázatot arra, miért szólt Jézus lekicsinylőleg a természetes kötelékekről, szemben azokkal, amelyek az embereket hozzá és rajta keresztül Istenhez kapcsolják. Boldog méh, mely téged hordozott! – kiáltott fel egy asszony-csodálója, de Jézus így javította ki: „Sőt, inkább boldogok, akik hallgatják az Isten beszédét" (Lk. 11,27–28). Egy másik alkalommal még közvetlenebbül szólt:

„Aki inkább szereti atyját és anyját, mint engemet, nem méltó hozzám" (Mt. 10,37; Lk. 6,7)

Azzal a konfliktussal kapcsolatban, amely Jézus és a hatalom képviselői között tanbeli és politikai-vallásos téren támadt, a részletek előtt néhány bevezető megállapítást kell tennünk. Először is az ellenfelek személye több esetben kétséges, mert a rájuk vonatkozó források ellentmondóak. Például, a feltehetően azonos történet főszereplői Márknál farizeusok és Heródes-pártiak, Máténál csak farizeusok, Lukácsnál pedig írás- vagy törvénytudók (grammateisz) és farizeusok (Mk. 3,6; Mt. 12,14; Lk. 6,7). Másodszor: a magyarázó hagyomány – tudós és népszerű hagyomány egyaránt – nagyon is hajlamos arra, hogy egyenlőségjelet tegyen farizeusok, írástudók és törvénytudók közé, de miután Márk és Lukács kimondottan a farizeusok törvénytudóira hivatkoznak, ebből az következnék, hogy akiket nem így emlegetnek, azok nem szükségképpen ennek a pártnak a tagjai (Mk. 2,16; Lk. 5,30; vö. Ap. Csel. 23,9). Harmadszor: az összeesküvésben, amely Jézus letartóztatásához és Pilátusnak való átadásához, majd elítéléséhez vezetett, a különböző beszámolókban a farizeusoknak mint osztálynak nincsen szerepük.[20] Végül pedig, Jézusnak a főpapokkal és vénekkel s valószínűleg a szadduceusokkal is folytatott küzdelme Jeruzsálemre korlátozódik.[21]

Ami az alapvető zsidó tantételeket illeti, az evangéliumok egyetlen komolyabb összeütközésről számolnak be Jézus és a hatalom képviselői között: a szadduceusokkal folytatott vitáról, mivel ez utóbbiak tagadják a halottak feltámadását (Mk. 12,18–27; Mt. 22,23–33; Lk. 20,27–40). Ebben is, éppúgy, mint a legnagyobb parancsolat meghatározásában – amely nem más, mint Isten és a felebarátaink szeretete –, Jézus egy nézeten van a farizeusokkal, és el is nyeri helyeslésüket (Mk. 12,28–34; Lk. 20,39). Mindamellett erős túlzás volna őt magát farizeusnak beállítani. Bizonyos, hogy azoknak a szokásoknak a terén, amelyeknek a farizeusok mintegy abszolút értéket tulajdonítottak, de amelyek Jézus számára a bibliai parancsolatokhoz képest csak másodrendűek voltak, elkerülhetetlen volt a frontális összeütközés. Jézus együtt evett a bűnösökkel, és nem ítélte el azokat, akik mosdatlan kézzel ültek asztalhoz, vagy kalászt téptek szombatnapon (Mk. 2,16; Mt. 9,11; Lk. 5,30 – Mk. 7,1; Lk. 15,1 – Mk. 2,24; Mt. 12,2; Lk. 6,2). Azok a törvénytudók, akik istenkáromlással vádolják azért, mert bűnbocsánatot ígér, valamint azok, akik szerint démonűző hatalmát az ördögökkel való szövetségének köszönheti, nem feltétlenül farizeusok (Mk. 2,6; Mt. 9,3 – Mk. 3,22; Mt. 12,24; Lk. 11,15). Az egyetlen személy, aki ezenkívül még az istenkáromlás vádját emelte Jézus ellen, a szadduceus főpap volt a per során, bár a Jézusnak tulajdonított szavakat tulajdonképpen nem lehet istenkáromlásnak minősíteni egyetlen ismert – biblikus vagy posztbiblikus – zsidó törvény alapján sem. A Misna szerint csak a tetragrammatonnal, Isten szentséges nevével való visszaélés minősül blaszfémiának,[22] és ilyen vád nincs Jézus ellen. Továbbá, még ha bizonyítható volna is, hogy magát Messiásnak hirdette, vagy Isten fiának, akkor sem volt ok arra, hogy ebben bárki blaszfémiát lásson, vagy más főbenjáró bűnt.

Nemigen kételkedhetünk abban, hogy a farizeusoknak nem tetszett Jézus nonkonformizmusa, s hogy jobban örültek volna neki, ha szombatnapon nem gyógyít, kivéve az életveszély esetét.[23] Nyilvánvalóan örömüket lelték abban, ha zavarba hozhatták olyan provokatív kérdésekkel, mint például az, hogy vajon kell-e adót fizetni Rómának (Mk. 12,13–17; Mt. 22,16–22; Lk. 20,20–26). Az igenlő válasz felháborította volna a zsidó patriótákat, a tagadó válasz pedig a forradalom meghirdetésével lett volna egyenlő. Jézus maga sem röstellte az efféle módszerek alkalmazását (Mk. 11,30; Mt. 21,25. Lk. 20,4): abban a korban a polémiák effajta módszerekkel folytak. Nincs azonban bizonyíték arra, hogy a farizeusok aktívan és szervezetten részt vettek volna Jézus bukásának kitervelésében és végbevitelében.

Jézus elfogatása és kivégzése

A szinoptikus evangéliumok két különböző összeesküvésről tudnak, amelyek Jézus működésének akartak véget vetni: az egyiket Galileában teszik, ez nem sikerült, a másik Jeruzsálemben történik, és a kereszten végződött. Valószínű, hogy némely farizeusoknak volt bizonyos felelősségük ebben, azonban mindkét esetben a fő és mindenképpen a végső felelősség a politikai rezsim vezető képviselőit terheli: Heródes Antipast és híveit Galileában, a főpapokat és Pilátust a fővárosban (Galilea: Mk. 3,6. Lk. 13,31–33; vö. 23,6–12; Ap. Csel. 4,27. Jeruzsálem: Mk. 11,18; Lk. 19,47 – Mk. 11,27; 12,12; Mt. 21,23 – 46; Lk. 20,1.19 – Mk. 14,1; Mt. 26, 3–4; Lk. 22,2 – Mk. 14,10; Mt. 26,14; Lk. 22,4 – Mk. 14,43. Mt. 26,47 – Mk. 14,53; Mt. 26,57 – 59; Lk. 22,66 – Mk. 14,63. Mt. 26,65; Lk. 22,67 – Mk. 15,1; Mt. 27,1; Lk. 23,66).

Hogy Jézust vallási vádak miatt perbe fogták-e Jeruzsálemben a judeai legfelsőbb zsidó bíróság előtt, s hogy hoztak-e ott halálos ítéletet, amelyet azután megerősítés és végrehajtás végett a világi hatalomhoz továbbítottak, történetileg több mint kétséges, ahogyan Paul Winter kimutatta a témában írt szakmunkájában.[24] Amennyiben volt ilyen per, és lehetséges volna az eljárást az evangéliumok egymástól eltérő, sőt gyakran ellentmondó beszámolói alapján rekonstruálni, az egyetlen jogos következtetésünk az lehetne, hogy a Szanhedrin egyetlen ülésén a könyv valamennyi rá vonatkozó előírását megszegte, más szóval: a per törvénytelen lett volna. De még azok is, akik elhiszik, hogy volt per, kénytelenek elismerni, hogy amikor a főpapok áttették az esetet saját bíróságukról Pilátus ítélőszékéhez, nem kérték, hogy megerősítse ténymegállapításaikat, hanem friss vádat terjesztettek a judeai prefektusok elé, mégpedig azt, hogy Jézus politikai agitátor, és a zsidók királya akar lenni (Mk. 15, lkk; Mt. 27,11kk; Lk. 23,1kk). Nem a zsidó vallási vádak miatt, hanem világi vád folytán ítélte őt el a császár meghatalmazottja, hogy szégyenletes halált haljon a római kereszten.

Jézus feltámadása

A Jézus feltámadásában való hit – bár csakis zavarosnak és ingatagnak nevezhető bizonyítékokon alapul – egyre fontosabb lett, és végül központi kérdéssé vált a tan fejlődésének a szinoptikus evangéliumok utáni és különösen a Márk művét követő szakaszában. Ez a fejlődés annál inkább meglepő, mert a testi feltámadás eszméje egyáltalán nem játszott jelentős szerepet Jézus prédikációjában. De még tanítványai sem várták, hogy feltámadjon, mint ahogyan a kortársak sem vártak ilyesmit a Messiástól.[25]

Végül is, figyelembe véve a tanítványok elkeseredését a jeruzsálemi tragédia után, és döbbent hitetlenségüket, amikor az asszonyoktól az üres sír felől hallottak, a történész kénytelen feltenni a kérdést, valójában nem Jézus készítette-e fel őket erre a rendkívüli eseményre, mégpedig azzal, hogy ismételten megjósolta: pontosan a harmadik napon fel fog támadni. Márknál és Máténál ugyan öt különböző helyen találhatók Jézus bejelentései a szenvedéséről, haláláról és feltámadásáról, de rendszerint még a tudományos ortodoxia is úgy tartja, hogy a feltámadásra való utalások legalábbis *ex eventu* próféciának tekintendők (Mk. 8,31; Mt. 16,21; Lk. 9,22 – Mk. 9,9; Mt. 17,9 – Mk. 9,31; Mt. 17,22–23; vö. Lk. 9,44 – Mk. 10,33–34; Mt. 20,18–19; Lk. 18,32–33 – Mk. 14,28; Mt. 26,32).[26]

Az evangélisták kissé ügyetlen megjegyzése, hogy az apostolok nem értették meg Jézust, valószínűleg abból a szándékból fakad, hogy jóvátegyék ezt az ellentmondást a várakozás hiánya és a világos jóslat között. Péter szemrehányást tesz Jézusnak, és Sátánnak neveztetik; vitatkoznak a „halálból feltámadni" értelmén; nem fogják fel, mesterük miről beszél, és túlságosan is meg vannak ijedve ahhoz, hogy kérdezzenek; vagy pedig nagyon meg vannak félemlítve (Mk. 8,32–33; Mt. 16,22–23 – Mk. 9,10 – Mk. 9,32 – Mt. 17,23 – Lk. 18,34). Ámde a logikai ellentmondás megszűnik, ha csupán a szenvedés bejelentését tekintjük hitelesnek, feltámadás nélkül, azaz Jézusnak Lukács 9,44-ben megőrzött szavait:

„Az ember Fia az emberek kezébe fog adatni."

Egészen természetes, hogy ez a riasztó közlés ösztönös szemrehányásra indította Pétert, és megmagyarázza a tanítványok riadtságát és szomorúságát is.

Egy további mozzanat, amelyet figyelembe kell vennünk, az, hogy Lukács, Pál és a Hiszekegy szövege ellenére Jézus feltámadása „az Írások szerint" nem tekinthető Izráel prófétikus örökségén belül logikai szükségszerűségnek, mert – mint mondottuk – úgy látszik, sem a Messiás szenvedése, sem halála és feltámadása nem volt része az 1. századi zsidóság hitének.

E kissé zavarba ejtő előzmények után tulajdonképpen mit nyújtanak az evangéliumok a tényszerű bizonyítékok vonatkozásában? Milyen fényt vetnek arra a folyamatra, amelynek során a legkorábbi hagyomány kialakult?

Az evangéliumi elbeszélés alapján véve hét eseményt sorol fel, amelyek Jézus halála után következtek.

(1) Arimathiai József Jézus tetemét sziklasírba helyezi, s egy odahengerített kővel elzárja (Mk. 15,46; Mt. 27,59–60; Lk. 23,53).

(2) A harmadik nap hajnalán két, három vagy több asszony a követ elhengerítve találja (Mk. 16,1–2; Mt. 28,1–2; Lk. 24,1–2).

(3) Az asszonyok belépnek a sziklasírba, és egy ifjút látnak (Márk), vagy két férfit (Lukács), fehér ruhában, vagy egy angyalt (Máté), aki a sírboltban ül (Márk, Máté), illetve áll (Lukács) (Mk. 16,3; Mt. 28,2–5; Lk. 24,3–4).

(4) Máté és Lukács szerint megijednek – Márk szerint nem (Mt. 28,5; Lk. 24,5).

(5) Az asszonyokkal közlik, hogy Jézus feltámadt, és megmutatják nekik azt a helyet, ahol a test nyugodott (Mk. 16,6; Mt. 28,6; Lk. 24,6).

(6) Továbbá azt a megbízást kapják, hogy adják át az üzenetet a tanítványoknak: Jézus úton van Galileába, ahol meg fogják őt látni, ahogyan ez meg is volt beszélve. Lukács szerint az asszonyokat egy jóslatra emlékeztetik, amelyet Jézus még Galileában mondott szenvedéséről, és akkor hirtelen minden eszükbe idéződik (Lk. 24,6–9).

(7) Mindegyik evangélium másképp írja le az asszonyok reakcióit. Visszatérnek, és elmondják a hírt (Lukács); félelemmel és örömmel futnak, hogy jelentsék a történteket (Máté); elfutnak a sírtól, magukon kívül a rémülettől, és senkinek semmit nem szólnak (Márk) (Lk. 24,9; Mt. 28,8; Mk. 16,8).

Márk evangéliumának legrégibb kéziratai ezen a ponton érnek véget, Máté és Lukács azonban továbbmegy, hogy beszámoljon arról: Jézus megjelent az asszonyok, két tanítvány előtt az Emmausba vezető úton, Péter és társai előtt Jeruzsálemben és a tizenegy apostol előtt egy galileai hegyen (Mt. 28,8–9; Lk. 24,13–32; 24,33–49; Mt. 28,16–20).[27] A modern Újszövetség-kutatók ezekben a történetekben lelik fel – Mátéra és Lukácsra, főleg pedig a Páltól továbbadott hagyományra (IKor. 15,5–7) támaszkodva – a Jézus feltámadásába vetett hit elsődleges forrását; véleményük szerint az üres sír elbeszélése „teljességgel másodlagos", „apologetikus legenda", amelynek az a célja, hogy „bizonyítsa Jézus feltámadásának valóságát".[28] Ez a magyarázat azonban nem áll meg a komoly bírálat előtt. Márk evangéliuma, amely nemcsak hogy a legrégibb a szinoptikus evangéliumok közül, de dog-

matikailag is a legkezdetlegesebb, nem tesz utalást Jézus megjelenésére, hanem csupán arra szorítkozik, hogy a feltámadásba vetett hitet, eléggé zavarba ejtő módon, a két asszony bizonyságtételére alapozza: eszerint az asszonyok egy fehér ruhás ifjútól hallották, hogy a tetem azért nem volt a sírban, mert Jézus feltámadt.

Egy mozzanat van a jelenetben, amelyet Márk és a többi szinoptikus egyaránt említ, éspedig az, hogy a vasárnap reggel üresen talált sír ugyanaz volt, mint amelyikbe Jézus tetemét a megelőző pénteken elhelyezték. Az asszonyok nem mentek más sírhoz, mert Arimathiai Józsefet követve ismerték a temetkezés helyét.

Márk és Máté kategorikusak, Lukács még ennél is hangsúlyosabb:

„Mária Magdaléna pedig, és Mária, a József anyja, látták, hová helyezték (Jézust)" (Mk. 15,47),

„Ott volt Mária Magdaléna és a másik Mária, akik a sírral szemben ültek" (Mt. 27,61).

„Az ...asszonyok megjegyezték meguknak a sírt, és látták, hogyan helyezték el benne (Jézus) testét" (Lk. 23,55).

Máté egy ellenséges változatot jegyez föl, ti. azt, hogy a tanítványok szándékosan eltávolították Jézus tetemét. Hogy ezt a vádat közömbösítse, előadja az őrök történetét, akiket a Szanhedrin állított a sír mellé, s akik elájultak, amikor az angyal a földindulás közepette leszállt és elhengerítette a követ, később azonban azt a hírt terjesztették – miután a főpapoktól sok pénzt kaptak –, hogy amíg ők aludtak, Jézus követői odajöttek az éjszaka, és ellopták a holttestet (Mt. 27,62–66; 28,2–4,12–15).

A negyedik evangéliumban megőrzött hagyomány szerint a testet elvitték eredeti temetési helyéről, és máshová temették, olyan személyek, akik nem voltak kapcsolatban Jézus társaságával. Jézust „a kertésznek" vélve, a magdalai Mária állítólag ezt kérdezte:

„Uram, ha te vitted el őt, mondd meg nekem, hová tetted őt, és én elviszem őt" (Jn. 20,15).

E különböző feljegyzésekből két elfogadhatóan meggyőző elem világlik ki, az egyik pozitív, a másik negatív. Először: hogy a Jézus környezetéhez tartozó asszonyok üres sírt találtak, és biztosak voltak abban, hogy ez *az* a sír. Másodszor: a pletyka, hogy az apostolok ellopták volna a holttestet, igen valószínűtlen. Lélektani szempontból nézve, alighanem túlságosan is elkeseredettek és döbbentek voltak ahhoz, hogy képesek legyenek ilyen veszélyes vállalkozásra. Mindenekelőtt azonban, mivel sem ők, sem más nem várt feltámadást, nem is lett volna miért ilyesminek a látszatát kelteni.

Nem érdemes azzal a gondolattal foglalkoznunk, hogy Jézus teste a Máténál említett földrengés során tűnt el, mivelhogy ez inkább képzeletbeli volt, mint valóságos, irodalmi klisé, amely a temészetfölötti jelenlétére utal. Azt sem érdemes találgatni, vajon miféle szerepet játszhatott egy érdektelen vagy ellenséges kívülálló, mint amilyen a „kertész".

Arra a következtetésre kell jutnunk – bármilyen furcsán hangozzék is –, hogy a történész számára a Márk bizonysága az, mind között a leggyengébb, amely a leginkább igényt tarthat a hitelességre: a történet, amelyet a két asszony mond el, s amelyet, Lukácsot idézve, maguk az apostolok „üres beszéd"-nek gondoltak, nem adván hitelt neki (Lk. 24,11).

A keresztény tradíció megpróbálta meggyőzőbbé tenni az érvelést. Lukács és János két férfi tanút vezetnek be, hogy ellenőrizzék az asszonyok beszámolóját (Lk. 24,24; Jn. 20,1–9), de ez még mindig nem elég. A legjobban hasonlít az első kézből származó bizonyítékhoz az a több megbízható férfitól származó bizonyságtétel, amely szerint Jézus megjelent nekik – a Tizenkettőnek, az összes apostoloknak és még több mint ötszáz atyafinak, a gyülekezet elöljáróinak, Péteren és Jakabon kívül (I.Kor. 15,5–7). Kollektív meggyőződésük, hogy meghalt tanítójukat élve látták, s ezt megelőzően az üres sír felfedezése: ez együtt szolgál alapul a Jézus feltámadásába vetett hithez.

Egy utolsó megjegyzés, mintegy zárójelben. A feltámadás megszokott fogalma mellett, úgy látszik, még egy másik elképzelés is élt Galileában az újszövetségi időkben. A Biblia szerint már Elisa (Elizeus) kettős mértékben örökölte Illés lelkét (II. Kir. 2,10–15). Az evangéliumokban Keresztelő János és Jézus mindketten mint Illés redivivus jelennek meg, Jézust némelyek a feltámadott Keresztelő Jánosnak hiszik, vagy Jeremiás, vagy valamelyik más próféta reinkarnációjának (Mk. 6,14–16; Mt. 14,1–2; Lk. 9,7–9 – Mk. 8,28; Mt. 16, 14; Lk. 9,19 – Mt. 16,14.

Elképzelhető, hogy ez a fajta hit, amely azok között élt, akik folytatták Jézus szolgálatát, beleértve a gyógyítást és démonűzést, visszamenőleg hatott a feltámadás-prédikáció alakulására, és a liberális történészek a „valódi húsvéti csodát" már régóta nem a megváltozott Jézusban látták, hanem az átváltozott tanítványokban.[29]

Végezetül, az összes érv figyelembevétele és mérlegelése után, a történész számára az egyetlen elfogadható következtetés csak az lehet, hogy az ortodox hívő, a liberális rokonszenvező és a kritikus hitetlen véleményei egyaránt, de még talán maguknak a tanítványoknak a vélekedése is, egyszerűen annak az egyetlen, zavarba ejtő ténynek a különböző értelmezései, hogy az asszonyok, akik arra készültek, hogy megadják Jézusnak a végtisztességet, legnagyobb elkeseredésükre nem a tetemet találták meg, hanem csak az üres sírt.

LUKÁCS ILONA FORDÍTÁSA

JEGYZETEK

1. *De vita contemplativa*, 13.
2. D. Flusser: *Jesus* (Herder & Herder, New York, 1969), 20. o.
3. jYeb. 9b; jKid.66a
4. bAZ 50b
5. Amennyiben az evangéliumok csupán metaforikusan alkalmazzák ezt a kifejezést, a mondás összekapcsolása Jézus családi helyzetével másodlagosnak tekintendő, és az elbeszélésnek csak a görög nyelvű stádiumában van jelentősége, azaz amikor az eredeti kifejezést már nem értették.
6. Vö. Mt. 12,43–44; Lk. 11,24–26
7. Vö. D. Flusser: *Jesus*. „A szóval történő gyógyítás mindig megengedett volt szombatnapon... Jézus mindig betartotta ezeket az előírásokat" (49. o.). Ez utóbbi állítás nem egészen állja meg a helyét. A meggörbült asszony szombatnapi gyógyítási történetében elhangzik a gyógyulás tényének kinyilvánítása, és cselekmény is történik: kézrátétel (Lk. 13,13–17). Lehetséges azonban, hogy Lukács tette hozzá a rítust, azért, hogy a rákövetkező vitát Jézus és a zsinagógaelöljáró között hihetőbbé tegye.
8. Vö. G. Vermes: *The Dead Sea Scrolls in English*, 25–29. o.
9. Vö. T. A. Burkill: *Mysterious Revelation* (Cornell University Press, Ithaca and London, 1963), 35. o. – Jó irodalmi párhuzamot kínál Préd. 8,4: „Mivelhogy a király szava hatalmas; és kicsoda merné neki ezt mondani: mit művelsz?"
10. Vö. C.B.E. Cranfield: *The Gospel according to St. Mark* (Cambridge University Press, Cambridge, 1959), 74. o.; E. Haenchen: *Der Weg Jesus* (Töpelmann, Berlin, 1966), 86–87. o.

11. S. Sandmell: *We Jews and Jesus* (Gollancz, London, 1965 és Oxford University Press, New York), 137. o. Kevésbé kategorikus megállapítás: D. E. Nineham: *The Gospel of St. Mark* (Penguin, Harmondsworth, 1963), 191–192. o.
12. Ez utóbbi mondatot általában nem Jézusnak, hanem az evangélistának tulajdonítják, aki mindenképpen szerette volna a *logion* értelmét megvilágítani az egyház számára. Vö. Cranfield: *St. Mark,* 241. o.
13. Vö. j. Klausner: *Jesus of Nazareth* (Allen & Unwin, London, 1925), 123. o.
14. Vö. M. Black: *An Aramaic Approach to the Gospels and Acts* (Clarendon Press, Oxford, 1967), 217–218. o. 15. 15. Vö. A. Merx: *Die Evangelien des Markus und Lukas nach den syrischen im Sinaikloster gefundenen Palimpsesthandschriften* (G. Reimer, Berlin, 1905), 73–74. o.
16. Lehetséges, bár nem annyira nyilvánvaló, mint amennyire C. H. Dodd annak veszi, hogy ez a magyarázata Pál szavainak: „Tudom, és meg vagyok győződve az Úr Jézusban, hogy semmi sem tisztátalan önmagában" (Róm. 14,14). Vö. *The Founder of Christianity* (Collins, London, 1971 és Macmillan, New York, 1970), 74. o.
17. Csak Lk. 21,38 állítja, hogy a tömeg azért ment naponta a templomba, hogy Jézust hallgassa.
18. Márk az Illés-*logion*-t más összefüggésbe helyezi, és bár állítása szerint prófécia teljesedett be, ezt nem azonosítja egyértelműen.
19. Márk 3,21 nélkül az utóbbi megállapítást, bármely sután hangozzék is, tisztán metaforikusan lehet értelmezni.
20. Mt. 21,45-ben főpapokról és farizeusokról történik említés, ezzel szemben Márk 1,27; 12,12-ben főpapokról, törvénytudókról és vénekről.
21. A Mt. 16,1 szerinti galileai farizeusok és szadduceusok Mk. 8,11-ben csak farizeusok.
22. M Sanh. 7,5
23. Jézus kerülte a „munkát" az ilyen gyógyítások alkalmával. Lk. 13,14kk. szerint a zsinagóga elöljáró nem a gyógyítót, hanem a betegeket inti meg, hogy szombatnapon keresnek gyógyulást. – A farizeusok definíciója: „politikus csoport, melynek fő vallásos érdeklődése a rituális tisztaság helyes megtartására irányult, ...valamint az étkezési előírások betartására", l. J. Neuser: *The Rabbinic Traditions about the Pharisees before 70,* vol. III (Brill, Leiden, 1971), 304–305. o.
24. *On the Trial of Jesus* (de Gruyter, Berlin, 1961). Az ellene felhozott bíráló érvek egyike sem cáfolta komolyan fő tételeit – beleértve azt is, amit D. R. Catchpole fogalmazott meg a *The Trial of Jesus* (Brill Leiden, 1977) c. művében. – F. G. B. Millar római történetkutató 1971. július 29-én Cambridge-ben klasszika-filológusok számára tartott előadásában úgy érvelt, hogy Jézus *peréről* beszélni helytelen szóhasználat, mivel a zsidó közösség vezetőinek *informális* kihallgatása következtében – amelyet Pilátus hasonlóképpen informális vizsgálata követett – feszítették keresztre. Vö. *The Times,* 1971. július 30., 3. o.
25. Bár Jézus gondolkozásmódjának nem különösképpen jellegzetes vonása, a jelen világ után következőkre nézve gyakrabban él az „örök élet" kifejezéssel, mint azzal, hogy „a holtak feltámadása", eltekintve azonban a szadduceusokkal folytatott fent említett vitától, amelyben Jézus az átlagos farizeus tanítást visszhangozza, más, a feltámadásra vonatkozó evangéliumi hivatkozást nem lehet bizonyossággal neki tulajdonítani.
26. A „harmadik napon" történt szabadító események felsorolása megtalálható: Genesis Rabba 56,1. Izsák feláldozásának történetéhez (Gen.22,4) kapcsolódik, magába foglalja Jónás megmenekülését a nagy hal gyomrából (Jón. 2,1) és a halottak feltámadását (Hós. 6,2).
27. Lukács, úgy látszik, nem tud a visszatérésről Galileába. Vö. Lk. 24,50–53. Ap. Csel. 1,1–3.
28. R. Bultmann: *History of the Synoptic Tradition* (Blackwell, Oxford, 1963, és Harper & Row, New York), 287kk. o.
29. Vö. M. S. Enslin: *The Prophet from Nazareth* (McGraw-Hill, New York, 1961), 129. o.; P. Winter: *On the Trial of Jesus,* 149. o.